

УДК 327(075.8)
DOI 10.46493/2663-2675-2020-11-12-1

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ВІЙН І ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Summary

Sherhin Serhii. Politological Dimension of Wars and Military Conflicts

In the article the wars and conflicts are classified in terms of political science theory. The main attention is paid to paradigmatic and conceptual interpretation of contemporary military conflicts in the international relations. These aspects of origins of conflicts and wars have been reflected in classic political science and postmodern concepts authors of which primarily are foreign scientists. Actually, all of them despite of their belonging to the different academic schools recognize states as the main subjects of military conflicts. Moreover, classification of wars and conflicts continues to be the main point in political science. Central point of political researches is a question of ways and means of regulating international conflicts. In this context the problem of transformation of local and regional conflicts in a full-scale (global) war is of special research significance. Emergence of nongovernmental subjects of world politics and new forms of wars caused the necessity to take correctives in analyses of these phenomena. Nevertheless, objective reasons of military conflicts as well as factors and possibilities of their transformation into full-scale wars don't depend on the postulates of politology.

Keywords: *military conflict, war, state, civilization, international relations, paradigms, concepts*

Постановка проблеми і цілі статті визначені та зумовлені дослідницьким завданням класифікувати феномен сучасних війн і конфліктів з позицій класичних та некласичних парадигм і концепцій політичної науки.

Історія людства невід'ємна від збройних конфліктів і війн, кількість яких не піддається точному підрахунку, як і число їхніх жертв. З часів закінчення Другої світової війни на планеті відбулося, за деякими оцінками, близько 300 міжнародних і внутрішніх військових конфліктів, число яких продовжує збільшуватися, набуваючи нових форм і ступенів інтенсивності. У наш час збройні конфлікти регулярно відбуваються в окремих регіонах Землі, стаючи

характерною ознакою міжнародних відносин. Не є винятком пострадянський простір, де Україна та окремі держави Кавказького регіону продовжують знаходитися в різного стану конфліктах зі своїми країнами-сусідами.

Можна стверджувати, що конфлікти є однією з форм розвитку світового політичного процесу, основну роль у яких відіграють держави. На думку французького соціолога Р. Арона (1905 – 1983), відносини між державами відзначаються тим, що вони «розгортаються в тіні війни» [1, с. 18]. Інтерес дослідників різних епох до конфліктів був постійним, а теорія конфліктів порівняно нещодавно виокремилась в особливу наукову галузь – **конфліктологію**, а науковий напрям про вивчення війн отримав назву **полемологія**.

Варто зазначити, що перші спроби системного визначення сутності та причин конфліктів і війн між державами належать до епохи античності. Серед мислителів цієї доби відрізняються погляди давньогрецького історика Фукідида, викладені у його восьмитомній «Історії Пелопоннеської війни». За основу аналізу природи та генезису війни було покладено комплекс соціально-психологічних і політичних чинників. Поняття «людська природа», «державний інтерес», «зростання могутності», «використання сили», «порушення миру» тощо потрапили до арсеналу сучасної міжнародно-політичної науки. Фукідида можна вважати засновником реалістичного (раціонального) тлумачення міждержавних відносин у контексті теорії «балансу сил». Погляди давньоримських мислителів на їхню природу також мали раціональні пояснення і виходили з інтересів Римської імперії. Варто додати, що в період Середньовіччя природа війн трактувалася в основному з релігійних позицій як «Воля Божа».

У подальшому реалістична традиція була представлена у концепціях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Е. де Вателя, а в найбільш завершеній формі – у Карла фон Клаузевіца, який вважав війну «продовженням політики іншими засобами». Зазначені мислителі робили наголос на «агресивну» сутність

людини, а війни визначали як «природний» стан міждержавних відносин. Правові регулятори міжнародного миру вважались другорядними і такими, що діють лише за умов політичної і силової рівноваги (Г. Гроцій, І. Кант, Г. Гегель). У сучасному вимірі ці погляди на сутність війни були побудовані на засадах двох наукових парадигм: реалізму та ідеалізму

У ХХ столітті сутність збройних конфліктів і війн розглядалась у контексті аналізу міжнародних відносин і світової політики. Роботи Р. Арона, Б. Бутуля, А. Волферса, К. Волтца, М. Каплана, Дж. Кеннана, Г. Кіссінджера, Г. Моргентау, Р. Нібура, К. Райта, Д. Сінгера, Р. Снайдера, Дж. Розенау, К. Томпсона та інших дослідників набули поширення після закінчення Другої світової війни. Загалом вони заклали нову галузь у соціології та політології – науку про війну, конфлікти та інші форми соціальної агресії.

Різні типи міжнародних конфліктів можна класифікувати відповідно до стандартів їхнього нормативного регулювання, тобто норм міжнародного права. Суверенні держави розглядаються як соціальні системи і водночас як легітимні політичні організації, що мають відповідні ресурси для оголошення війни та укладення договорів. Конфліктні чи кооперативні відносини між найбільш великими державами є сутністю міжнародних відносин, динаміка яких постійно змінюється, що залежить від зміни співвідношення сил між ними. Реалісти вважають, що сильні держави діють у рамках своїх можливостей, а слабкі роблять лише те, що їм дозволяють решта, причому стан міжнародних відносин визначається взаємодією між нечисленними великими державами, а жертвами конфліктів між ними стають слабкі країни. Причини цих конфліктів можуть бути різними: боротьба за матеріальні ресурси, територію або морські комунікації, але всі вони передбачають встановлення контролю за поведінкою інших учасників міжнародних відносин шляхом застосування військової сили. За словами класика політичного реалізму Г. Моргентау, «в міжнародній політиці військова сила, як загроза чи потенціал, є найважливішим фактором, що забезпечує політичну могутність держави» [2, с. 29 – 30].

Завершення «холодної війни», руйнування біполярної системи і, відповідно, посилення взаємозалежності світу не призвело до зменшення конфліктів і війн та остаточної перемоги моральних і правових норм у міжнародній політиці. Домінантна роль держав у світовій політиці, навіть за умов посилення транснаціоналізації у міжнародних відносинах, не зазнала суттєвих змін. *Тому реалістична парадигма як пізнавальна традиція, що фокусує увагу дослідників на проблемах збройних конфліктів і війн, залишається основною в міжнародно-політичній науці.*

Наукові позиції представників ліберально-ідеалістичної парадигми з цього питання суттєво відрізняються. У працях американських дослідників Р. Кларка, Л. Сона, Р. Кеохейна, і Дж. Ная ідеї провідної ролі економічної взаємозалежності та міжнародного права позиціонуються як раціональний підхід до аналізу сучасних міжнародних відносин. Теза прихильників ліберально-ідеалістичної парадигми полягає в тому, що сучасну державу не можна розглядати як головного учасника світової політики за умов зростання транснаціональних відносин і процесів глобалізації. Відсутність у міжнародних відносинах центральної влади і єдиного центру прийняття рішень ліберали трактують як падіння ролі державних акторів у світовій політиці. Натомість вони пропонують плюралістичний підхід до зовнішньополітичних принципів і цільових установок недержавних акторів, які характеризуються зростанням тенденції до співробітництва у сфері регулювання міжнародних конфліктів і формуванням демократичної світової спільноти. Відповідно до ліберально-ідеалістичної парадигми світова спільнота демократичних держав цілком здатна вирішувати та регулювати міжнародні конфлікти мирними засобами. У цьому контексті головним предметом наукових дискусій є «створення системи колективної безпеки на основі добровільного роззброєння і взаємної відмови від війни як інструменту міжнародної політики – системи, яка дозволить покінчити зі світовими війнами та збройними конфліктами між державами» [3, с. 108].

Однак світова реальність демонструє безпідставність тверджень про настання ери пацифізму та ідеалістичних принципів міжнародного життя – панування права та захисту прав людини. У сучасному світі, який переповнений різними за своєю інтенсивністю збройними конфліктами, їхнє трактування з позицій ідеалістичної парадигми виглядає політичним анахронізмом. У науковому вимірі існування ліберального підходу до аналізу проблем війни та миру є цілком виправданим і таким, що дозволяє здійснювати її політологічну класифікацію.

Модернізм і глобалізм сформували нову методологію дослідження війн і політичних конфліктів. До розвитку теорії конфліктів значний внесок зробили К. Боулдінг, Б. Броді, Р. Дарендорф, К. Дойч, Л. Козер, Д. Крісберг, а також інші американські та європейські представники соціально-політичної науки.

Модернізм як пізнавальна традиція в політології міжнародних відносин має свою предметну сферу, розуміючи структуру і референтний історичний період. Науково-технічна революція, кульмінація якої припадає на 1960-ті роки, визначила «науковий метод» єдиним засобом дослідження суспільного життя. Пізнавальні традиції ідеалізму та реалізму були визнані теоретиками «постіндустріального суспільства» «спрощеними смисловими структурами», що «ґрунтуються на переконаності у володінні абсолютною істиною, закликаючи до тотально-перетворюючої соціальної дії» [4, с. 401]. Таким парадигмам модерністи протиставляли складні, позитивні та апробовані методи наукового теоретизування, оскільки вважали, що тільки наукове пізнання спроможне дати адекватне відображення міжнародно-політичних процесів.

Наприкінці XX – початку XXI століття *глобалізм як концепція і процес уніфікації структурно-функціональної системи міжнародних відносин стали панівною традицією в політичній науці*. Така пізнавальна традиція і метод теоретизування спонукає дослідників сприймати світ у його планетарній цілісності та неподільності всіх структурних елементів: політичних, геополітичних, економічних, расово-етнічних, соціокультурних

тощо. Комплексна взаємозалежність і неподільність світової спільноти проголошується глобалістами як настання нового періоду історії. Віра у єдиний фундаментальний і моральний світовий порядок, на відміну від міжнародного порядку, стає науковим кредо прихильників концепції «світового суспільства» Х. Булла.

У цьому зв'язку постає питання щодо можливості використання матеріальних ресурсів і територій без застосування військової сили. Відповідно до теорії «комплексної взаємозалежності» Р. Кеохейна і Дж. Ная значення військового потенціалу у сучасних міжнародних відносинах стає мінімальним. Лише на рівні забезпечення глобальної безпеки військова сила відіграє вирішальну роль. Теж саме стосується великих соціально-політичних конфліктів, вирішення яких може призвести до повернення збройної сили як головного інструменту зовнішньої політики держави. Взагалі в критичні моменти міжнародного життя останнє слово залишається за збройною силою. До таких моментів належить також проблема володіння енергетичними ресурсами, де «застосування зброї може набути вирішальної ваги» [5, с. 29, 30].

Отже, «комплексна взаємозалежність» глобалізованого світу не рятує його від ризиків застосування військової сили – навіть в обмеженому обсязі. ***Асиметрія та ієрархічність у сучасних міжнародних відносинах має стаціонарний характер, тому побудова нового світового порядку на засадах взаємозалежності без урахування військово-політичної нерівності держав світу та конфліктів між ними можлива лише в теоретичній площині.***

Інший парадигмальний підхід щодо проблем глобальної безпеки представлено концепціями глобалізації (globalist theoretical perspective), які були розроблені переважно американськими політологами і набули актуальності в міжнародно-політичній науці на початку XXI століття, внаслідок чого з'явилися нові концептуальні пояснення таких феноменів мультиполярного світоустрою як ***гібридна війна, комбінована війна та необмежена війна*** [6, 7, 8].

Актуальність дослідження цих феноменів цілком очевидна. Так, один з авторів концепції «гібридної війни» американський військовий аналітик Ф. Хоффман, яку він опрацював 2007 року, намагався описати тактику терористичних груп і повстанських сил, зокрема в Афганістані та Іраку. На його думку, «майбутні глобальні загрози можуть більшою мірою характеризуватися як гібридне співвідношення традиційних і нерегулярних стратегій, які будуть плануватися та виконуватися у децентралізований спосіб за участю недержавних акторів із застосуванням одночасно простих і складних технологій, внаслідок чого сучасні конфлікти стануть мультимодальними та багатоваріантними, що виходять за межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни» [6, с. 21 – 22].

Основним інструментом гібридної війни, з поєднанням партизанської війни й тероризму, є створення державою-агресором щодо обраній для агресії державі внутрішніх протиріч і конфліктів з подальшим їхнім використанням заради певних політичних цілей, які досягаються звичайною війною. Це дає змогу країні-агресору маніпулювати міжнародною думкою, а країні, на яку спрямована агресія, неможливо адекватно реагувати на загрозу, оскільки юридичної підстави нібито нема – не оголошено військового стану). Гібридна війна планується під стратегію інформаційної війни, коли здійснюється побудова такої реальності, за якою противника оголошують суб'єктом, приреченим на знищення. Отже, метою гібридної війни є не стільки завоювання як таке, скільки створення хаосу і стану безперервного конфлікту. В ході такої війни використовуються постановочні воєнні дії, призначені для демонстрації в ЗМІ. У категоріях політичної науки сутність гібридної війни полягає у знищенні державної і громадянської ідентичності країни-суперника. Подібний тип війни знайшов відображення і був досліджений у публікаціях і наукових працях низки українських дослідників [9, 10].

2014 року, коли Російська Федерація здійснила інтервенцію щодо України, на Заході спочатку відбулося певне збентеження через анексію Криму.

Згодом, після вторгнення Росії на Донбас, виникло питання щодо визначення природи цього конфлікту: класична війна, «конфлікт ідентичностей» або щось інше. У сучасній політології можна відзначити «революційну парадигму» чи парадигму «пертурбації світового простору», але реально вони не відображають природу конфлікту на Сході України. Тоді й був застосований термін «гібридна війна», який офіційно ідентифікував таку форму асиметричних дій. Хоча цей термін не зовсім адекватний військово-політичній реальності, але він краще характеризує змішаний тип війни. Відомо, що у війнах використовуються як військові, так і невійськові засоби на кшталт гуманітарної допомоги, дипломатичної діяльності та відповідних акцій у соціальних мережах.

Оскільки революції, зокрема й «кольорові», часто-густо приводять до стану громадянської війни, доцільним буде відмітити її полемологічний аспект на прикладі створення та функціонування так званих ЛНР і ДНР. Річ у тім, що війна сприяє не тільки мілітаризації економіки та політичної системи цих квазі-республік, але й справляє негативний вплив на соціальне життя їхніх громадян. Стан війни дозволяє відзначитися тим людям, для яких мирне життя в соціальному плані стає непривабливим і не має особливого значення. У разі успіху вони перетворюються на «лордів війни» («war lords»), яким підпорядковуються тисячі людей та які контролюють великі території, фактично виконуючи там роль верховної влади. В зонах проблемної державності влада «лордів війни» нерідко стає вагомішою за владу місцевих політиків, бізнесменів і чиновників. Вони користуються підтримкою центральних владних структур – з боку тих, хто більше зацікавлений у продовженні війни, ніж у примиренні: різного типу політиків, чиновників та олігархів. На думку деяких політичних аналітиків, реалізація Мінських угод може отримати міжнародне визнання навіть в обмеженому форматі на прикладах Придністров'я, Абхазії і Південної Осетії [11, с. 91 – 92].

У середовищі сучасних політологів та експертів поширюється концепція «демократичної» війни, яку розглядають як механізм ненасильницького

переділу світових ресурсів. Адепти досить популярної нині концепції вважають, що її практична імплементація здійснюється в межах пострадянського простору, де з 1990-х років відбуваються геополітичні трансформації і «кольорові» революції [12].

У наш час боротьба за ресурси планети ведеться на всіх фронтах: політичному, економічному, воєнному, інформаційному, релігійному, психологічному. Діяльність урядових і неурядових організацій, міжнародних фондів і рухів значно активізувалася після розпаду СРСР з метою перерозподілу сфер світового впливу, людських і матеріальних ресурсів. У цьому плані погляди на міжнародні відносини як на ареал різноманітних конфліктів добре відомі в науці і широко представлені у працях відомих західних політологів і соціологів: З. Бжезінський, Б. Бузан, І. Валлерстайн, Ч. Купчан, П. Кеннеді, М. Олброу, Р. Робертсон.

Класифікація війн передбачає визначення цього явища як особливого стану суспільства, пов'язаного зі зміною відносин між державами та переходом до етапу застосування військової сили для досягнення політичних цілей. Воєнно-політична наука детермінує війни за: 1). масштабами, територіальним простором і кількістю учасників – на світові, регіональні та локальні; 2). за воєнно-політичними цілями та міжнародно-правовою легітимністю – на війни справедливі (оборонні) та несправедливі (агресивні); 3). за використанням засобів війни – звичайна чи ядерна зброя. Дані характеристики є об'єктивними критеріями збройного конфлікту. Особливого наукового значення набуває проблема факторів і можливостей перетворення локальних і регіональних конфліктів на повномасштабну війну з усіма її наслідками.

Прикладом війни за масштабом є **світова війна** – збройне глобальне зіткнення між коаліціями, союзами, блоками провідних держав, яке охоплює більшу частину світу та інтереси всієї світової спільноти. Світова війна може відбуватися на усіх континентах, океанічному та навколоземному космічному

просторах. Вона характеризується високою ймовірністю переростання на ядерну війну (зброя масового враження) з великою кількістю жертв.

Регіональна війна – збройне зіткнення за участю двох або декількох держав, яке здійснюється в межах регіону національними чи коаліційними силами для досягнення важливих воєнно-політичних цілей з використанням як конвенціональних, так і ядерних засобів враження.

Локальна війна – обмежена за масштабами та цілями стосовно інтересів великих держав і стратегічних обставин, у якій беруть участь дві або декілька держав у межах їхніх територій – як правило, за підтримки великих держав [13, с. 75 – 76].

У політичній науці порівняно нещодавно з'явився термін **«цивілізаційна війна»** – збройне зіткнення між світовими цивілізаціями. Іншими словами, це збройний конфлікт між культурними спільнотами народів та етносів, які поєднані спільною історією, релігією та основними соціальними цінностями. Такі війни ведуться державами, що представляють окремі цивілізації: європейську, ісламську, православну, конфуціанську. Цілями міжцивілізаційної війни можуть бути спроби засобами збройного насилля нав'язати соціокультурні цінності (ідеологію) однієї цивілізації іншій або захопити та знищити цивілізацію. В історії людства таких спроб було чимало: від спроб розширення еллінської цивілізації до хрестових походів, знищення цивілізації ацтеків, інків і майя, а також сучасних спроб створити Світовий Халіфат або Ісламську державу.

Згідно з відомою концепцією американського політолога С. Гантінгтона (1927 – 2008) війни майбутнього – це війни між культурно-цивілізаційними спільнотами за схемою «Захід – Схід». Хоча концепція зазнала всебічної критики, її прихильники вважають, що зіткнення цивілізацій є потенційною причиною нестабільності та глобального конфлікту в мультикультурному світі. За цих умов та обставин конфронтація між глобальними й регіональними центрами сили може привести до подальшої фрагментації просторової

структури міжнародних відносин, а нові виклики людству на кшталт системного погіршення екології планети та важких за наслідками пандемій з високою вірогідністю здатні перетворити їх на форми національного виживання.

Втім, конфлікти на Балканах, Близькому і Середньому Сході, а останнім часом на Кавказі, конфліктогенна ситуація навколо Корейського півострова, і, головним чином, загострення геополітичних і геоекономічних протиріч між США, Росією і Китаєм, яких Вашингтон нещодавно оголосив своїми «стратегічними антагоністами», свідчать, що зростання небезпеки глобальної конфронтації має глибокі об'єктивні причини й не залежить від постулатів політичної науки та її представників. Констатація й аналіз суперечливих процесів формування мультиполярного світу та зростання протистояння між «старими» і «новими» центрами сили має похідний, тобто суб'єктивний характер. Реальність сучасного світопорядку – існування невеликої групи розвинених держав: центр «світ-системи», що споживають основні ресурси «периферії», створюючи асиметричну взаємодію – є основною причиною міжнародної нестабільності, а саме конфліктів і війн.

Отже, замість евентуальної консолідації головних суб'єктів міждержавної і міжцивілізаційної взаємодії цілком імовірна поляризація впливу великих держав, зокрема членів «стратегічного трикутника», на формування постглобалізаційного світового устрою.

Список використаних джерел:

1. Aron P. Paix et Guerre entre les nations. – Paris : Colmann-Levy, 1966. – 794 p.
2. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. 3rd edition. – N.Y. : Alfred A. Knopf, 1963. – 630 p.
3. Циганков П. А. Теория международных отношений: Учеб. пособие. – М. : Гардарики, 2003. – 590 с.

4. Bell D. The End of Ideology : On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties . 2 nd ed. – Cambridge ; London : Harward University Press, 1988. – 540 p.
5. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence. – 2 nd ed. – N.Y. : Harper Collins Publ., 1989. – 315 p.
6. Hoffman F. Conflict in the 21 st Century: The Rise of Hybrid War . – Arlington: Potomac Institute for Policy Strategies, 2007. – 72 p.
7. Mandell L. The Third Wave of Globalization Theory // International Studies Review. – Vol. 9. No 2, 2007. – P. 173 – 196.
8. Rácz A. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. – The Finnish Institute of International Affairs. – [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: : http://www.fiia.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/
9. За матеріалами: Гібридна війна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tribuna.pl.ua/news/5-oznak-gibridnoyi-vijni;>
http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220;
<https://tyzhden.ua/World/222024>
10. Світова гібридна війна: Український фронт. (під головн. ред. В. П. Горбуліна). – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.
11. Сальников В. И. ЛНР и ДНР: в поисках методологии исследования // Журнал исторических, политологических и международных исследований. – № 3 (59), 2016. – С. 89 – 95.
12. Дудчак А. В., Маначинский А. Я. Третья мировая: «Демократическая» война, как механизм ненасильственного передела мировых ресурсов. – К. : ЧП «Золотые ворота», 2011. – 293 с.
13. Военная сила в международных отношениях. Учебное пособие / Под общ. ред. В. И. Анненкова. М. : Русавиа, 2009. – 490 с.

Сергій Шергін,
доктор політичних наук, професор,
професор Київського міжнародного університету

